

# RESSENYES

*Cercles. Revista d'Història Cultural* 17/2014: 221-226

ISSN: 1139-0158

UNA APROXIMACIÓ BIOGRÀFICA A L'ETAPA CATALANA DE  
L'ARQUEÒLEG MARTÍN ALMAGRO

Agustí G. Larios  
*GEHCI-UB*

---

Francisco GRACIA ALONSO, *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2012.

Dins de l'encara ermot bibliogràfic sobre la construcció del coneixement acadèmic català, el devessall de llibres sobre la història de l'arqueologia i la prehistòria a Catalunya té un puntal en la tasca de recerca del professor Francisco Gracia Alonso. Aquest catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Barcelona també és director del Grup de Recerca en Arqueologia Protohistòrica (GRAP), que situa en la historiografia de l'arqueologia una de les seves línies de recerca. Així doncs, devem al professor Gracia un bon grapat d'obres inscrites de ple en aquest àmbit investigador, com ara *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1919-1974)* (Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2002, amb Josep M. Fullola i Francesc Vilanova), *El sueño de una generación. El crucero universitario por el Mediterráneo de 1933* (Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2006, amb Josep M. Fullola), *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)* (Bellaterra, 2009) i *Pere Bosch Gimpera. Universidad, política, exilio* (Marcial Pons, 2011). També ha estat

autor de *Salvem l'art! La protecció del patrimoni cultural català durant la Guerra Civil* (La Magrana, 2011, amb Glòria Munilla) i coordinador de *La Universitat de Barcelona. Libertas perfundet omnia luce* (Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008 i 2010), juntament amb Jordi Casassas i Josep M. Fullola, amb els quals, a més, comissarià l'exposició *República, universitat i autonomia. 1931-1939. La República i la Universitat de Barcelona* (2008).

Certament, el professor Gracia és un dels representants més rellevants de la historiografia de l'arqueologia i la prehistòria, i entenem que, amb aquest ferm bagatge apuntat suara, tan sols era qüestió de temps que ens oferís un encertat estudi biogràfic d'una de les figures més controvertides de l'arqueologia espanyola com fou Martín Almagro Basch. L'obra que comentem ens presenta una figura cabdal de l'arqueologia catalana en el seu moment tal vegada més difícil i de foscor, durant un bon grapat d'anys del franquisme, concretament entre 1939 i 1962. El retrat de Martín Almagro esbossat al llarg de les 406 pàgines d'*Arqueologia i política* és el d'un intel·lectual orgànic del franquisme dotat de força poder pel règim dictatorial —de fet, assumí tot el poder arqueològic a Catalunya—, però, tanmateix, mancat de l'autoritat del gran referent Pere Bosch i Gimpera —el qual, per exemple, succeí al capdavant del Museu d'Arqueologia de Barcelona— i, altrament, enllepolit per una cerca permanent d'aquesta autoritat mai assolida.

L'autor ha bastit la descoberta progressiva del personatge en una narració estructurada en dotze capítols. Amb tot, l'obra, a parer nostre, permet una agrupació temàtica en quatre grans apartats que, en certa manera, reflecteixen aquesta dualitat entre poder i autoritat que va condicionar l'etapa catalana de Martín Almagro. En aquest sentit, a més d'una caracterització prèvia del context de postguerra i d'un colofó valoratiu, hi apreciem dos grans eixos explicatius: la presentació dels diversos vessants del personatge, d'una banda, i la narració dels esforços maldats per tal d'esdevenir un referent en l'arqueologia del moment, de l'altra.

A començament del 1939, Martín Almagro Basch, un encara jove arqueòleg format a Madrid i amb una migrada experiència professional, va ser nomenat pel Ministeri d'Educació Nacional director del Museu Arqueològic de Barcelona, en substitució de Pere Bosch i Gimpera. El context de la política cultural de postguerra —que algun historiador, no exempt de certa benevolència, va definir com a «cultura interferida per la política»— va estar

tothora sotmès a la voluntat del règim dictatorial franquista d'eliminar de soca-rel les mostres de progrés cultural fruit de la tasca de les institucions catalanes —la Mancomunitat primer i la Generalitat republicana després—. En el procés de «reordenació» de les principals institucions culturals catalanes, en el cas del Museu Arqueològic —com també de les tasques de gestió arqueològica—, enfront de la possibilitat de desfer-se de la gestió d'aquestes infraestructures culturals de primer nivell, s'optà per una via alternativa: la seva apropiació i reorientació al servei del nou règim. Això restà ben palès en la declaració d'intencions del primer volum de la revista *Ampurias* (1939, p. 2), en què s'afirmava el següent:

Al servicio exclusivo del Nuevo Estado Nacional dirigido por el Caudillo, esta revista científica aspira a mostrar al mundo científico cómo en España se atiende de nuevo a la investigación y se desea colaborar en la alta cultura con celo y ambiciones. Sobre todo en esta Barcelona vigorosa y fuerte, nada ha de quebrarse ahora, sino la traición y la bastardía, cuyos recuerdos serán barridos para siempre con el trabajo recto y la sana ambición de servir a la Patria, Una, Grande y Libre.

Tanmateix, la retòrica grandiloqüent amb què el franquisme acostumava a embolcallar les seves proclames no respon, ni de bon tros, a la migradesa de recursos i la precarietat amb què es desenvolupà la tasca posterior del Museu Arqueològic, tal com ens descriu amb força detall el professor Gracia en les seves pàgines destinades específicament a estudiar aquesta institució i, també, el paper subsidiari de la Diputació (Provincial) de Barcelona, de la qual, si més no, depenia formalment.

En aquesta nova situació, per tant, els deixebles de Pere Bosch i Gimpera que no van marxar a l'exili, com van ser Alberto del Castillo, Josep Colominas i Josep C. Serra Ràfols, representaven una òbvia continuïtat amb el passat bandejat pel règim franquista, de manera que restaren en un segon pla en el moment d'empeltar Martín Almagro al capdavant del Museu Arqueològic. Precisament, la presentació d'aquest personatge complex ocupa una part substancial de les pàgines del llibre, i el seu autor ho fa mitjançant una perspectiva triple: com a arqueòleg, com a intel·lectual i com a gestor cultural. Per tant, la descripció és detallada i el professor Gracia no s'està, per exemple, de qualificar com a autoritari el tarannà personal del biografat. Ahhora, ens evidencia el rerefons ideològic de Martín Almagro i en ressegueix

l'esllavissament des de posicions feixistes cap a unes altres de monàrquiques. A tall d'exemple, reportem la descripció —tot i que parcial— que en féu Julio Martínez Santa Olalla, el qual va haver de patir com a comissari general d'excavacions arqueològiques l'oposició constant i al capdavall reeixida del mateix Martín Almagro, a qui descriu cruament en els termes següents: «fuísta, excomunista (en Teruel lo recuerdan mucho, verdad!), luego falangista rabioso, catedrático gracias a los buenos oficios de ciertos ingenuos, intrigantuelo y por última “apedreado” por el régimen de oprobio con el bonito cargo de director del Museo Arqueológico de Barcelona» (pp. 128-129).

Si com a arqueòleg no va destacar especialment i com a intel·lectual orgànic franquista va tenir un paper mediocre, en canvi en la faceta de gestor cultural va desplegar, simultàniament, la capacitat de treball i d'organització. El seu exercici de poder es va desplaçar des de la responsabilitat inicial al Museu Arqueològic —segons sembla, una mena de centre d'operacions—, tot abraçant altres fronts com les comissaries provincial d'excavacions (primer) i de zona del Servei del Patrimoni Artístic Nacional (després) i la continuació de les excavacions arqueològiques a Empúries. Cal notar, en aquest sentit, que en el seu interès desfermat per impulsar aquestes excavacions no es deturà davant les dificultats materials de la immediata postguerra i, fins i tot, menà l'ús de batallons de l'Exèrcit en les tasques d'excavació que s'hi feien.

El segon gran eix explicatiu de la biografia consisteix a descriure com Martín Almagro va escometre permanentment una tasca de projecció personal, tot emprant els nombrosos ressorts de poder a què aconseguí d'accedir en la seva activitat pública entre 1939 i 1962. La lectura d'*Arqueologia i política* permet copsar que en el seu exercici de l'ampli poder que arplegà el biografat —al qual es referiria Josep C. Serra Ràfols en la seva correspondència com «el Virrei»— Martín Almagro maldà per assolir aquesta autoritat no reeixida com a referent de l'arqueologia. Especialment, hi ha tres capítols —«Una nova Escola de Barcelona?», «Referent de l'arqueologia espanyola» i també «Un llarg adéu»— en què el lector pot conèixer les múltiples i, alhora, complementàries estratègies seguides per Martín Almagro en aquest sentit: en l'àmbit més immediat, configurant un grup de deixebles; en el terreny estatal, cercant d'esdevenir un referent institucional de l'arqueologia franquista, i en el pla internacional, menant una certa projecció internacional de la seva tasca. Tot plegat, tal vegada és en aquest vessant de la biografia que comentem on s'evidencia més la presència de Bosch i Gimpera, com a

contrapunt de Martín Almagro, per tal com el gran arqueòleg promotor de l'Escola de Barcelona hi roman present —ja sigui com a objecte dels atacs d'Almagro o com a referent a imitar—. Des d'aquesta perspectiva, el professor Gracia explica el fracàs de Martín Almagro en els seus intents per construir un grup de deixebles, que resumeix de la manera següent: «La conclusió és molt clara. Almagro tingué deixebles “administratius” que ell considerava també científics, però que només —en el cas dels catalans— van romandre al seu costat per la necessitat de supervivència, i en el moment en què van assolir una posició estable van optar per reorganitzar les seves relacions» (p. 221). Així mateix, ens explica que Almagro va aprofitar al màxim les excavacions fetes al jaciment d'Empúries, com també la plataforma intel·lectual de la revista *Ampurias*, per bastir una projecció internacional barrada en els primers anys del franquisme, bo i aportant força informació, com ara l'ús de batallons de l'Exèrcit per als treballs arqueològics, la manipulació intel·lectual de la revista esmentada o la utilització dels Cursos Internacionals d'Arqueologia per teixir una xarxa de contactes internacionals, sobretot amb arqueòlegs internacionals com ara Oswald Menghin, Wolfgang Dehn, D. W. Wagner i Gero von Merhart, entre d'altres. Altrament, ens recorda que Almagro va ser guardonat el 1949, amb Lluís Pericot, amb el premi Francisco Franco «en una convocatòria pràcticament *ad hoc*» (p. 265).

Les darreres pàgines d'*Arqueologia i política* són dedicades a establir una valoració del personatge que resulta força nítida tot just llegir el títol del capítol: «Sense pena ni glòria». Remarcant l'enorme poder per a Almagro i l'aprofitament que en féu, el professor Gracia remet a l'exercici d'oblit col·lectiu sobre la seva figura, operat un cop va aconseguir el trasllat definitiu a Madrid el 1962. La negació de la memòria de l'etapa catalana d'Almagro per part d'arqueòlegs com Lluís Pericot, Miquel Tarradell, Joan Maluquer de Motes, Antoni Arribas Palau i Eduard Ripoll, en certa manera era un retrobament intel·lectual amb l'Escola de Barcelona impulsada pel gran mestre Bosch i Gimpera.

Cal fer notar que el llibre que comentem incorpora al llarg de tots els capítols —sobretot els dedicats a estudiar l'exercici del poder per part d'Almagro— una informació molt detallada i exacta sobre aspectes com ara les actuacions arqueològiques, els pressupostos del Museu, les diverses obres en les infraestructures, la relació del personal arqueològic i l'anàlisi dels continguts de la revista *Ampurias*, entre d'altres. Així mateix, en parlar del grup

d'arqueòlegs catalans deixebles d'Almagro, el professor Gracia hi incorpora uns utilíssims apunts biogràfics i professionals sobre Joan Maluquer de Motes, Miquel Tarradell, August de Panyella, Pere de Palol, Antoni Arribas Palau, Gloria Trías, Carlos Cid Priego i Eduard Ripoll.

Les fonts d'informació i documentació han estat força nombroses, amb un treball d'arxiu que inclou molts centres, com ara el CSIC, l'Arxiu General de l'Administració, l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, l'Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors, documentació del Museu d'Arqueologia de Catalunya i de la Biblioteca de Catalunya, entre d'altres, a més de la premsa del període i d'una bibliografia força completa. L'obra, en qualsevol cas, poua de la interessant informació generada pels protagonistes, en què la correspondència ocupa un paper preeminent; primerament, i de manera destacada, pel mateix Martín Almagro, però també per altres intel·lectuals amb els quals va tenir una relació directa, com ara Antonio de la Torre, Josep C. Serra Ràfols, Pere Bosch i Gimpera, el marquès de Lozoya, Julio Martínez Santa Olalla i Lluís Pericot.

En definitiva, amb *Arqueologia i política*, el professor Gracia executa un sòlid treball biogràfic d'un dels intel·lectuals més controvertits del període franquista, que ocupà una posició privilegiada en el panorama arqueològic del moment i del qual, tanmateix, estàvem encara mancats d'un coneixement exacte i rigorós. Cal notar, en aquest sentit, que l'autor aconsegueix en tot moment mantenir un posicionament molt neutre respecte del biografat i en ressegueix amb encert tots els vessants de la seva complexa figura; tal vegada, però, hi trobem a faltar una anàlisi més àmplia de la seva tasca docent com a catedràtic de Prehistòria i Història Antiga Universal i d'Espanya a la Universitat de Barcelona. Sigui com sigui, podem considerar aquesta obra una aportació molt encertada, des de l'anàlisi del personal humà, a la reconstrucció del panorama intel·lectual i cultural del franquisme a Catalunya.